

## Vzťahy Etrúrie a Umbrie na hornom toku rieky Tiber v 6. až 4. storočí pred Kr.

» Kristína Rašlová

Príspevok sa zaoberá vybranými okruhmi vzťahov medzi Etrúriou a Umbriou na hornom toku rieky Tiber. Pohraničná oblasť Etrúrie a Umbrie sa nachádzala pri niektorých veľkých a strategických etruských mestách. K utvoreniu hranice viedla zrejme aktívna snaha Etruskov už v 6. storočí pred Kr. Kontinuálne a recipročné vzťahy sa vyvinuli medzi obyvateľstvom na oboch stranách rieky. Výhody vzťahov boli reflektované okrem kultúrnej a umeleckej sféry, aj do ekonomických, politických a administratívnych oblastí.

### Vymedzenie oblasti

Horný tok rieky Tiber, severná časť územia nazývaného Valtiberina, predstavuje najvýchodnejšiu hranicu dnešného Toskánska (Taliansko). Valtiberina tvorila demarkačnú oblasť medzi starovekou Etrúriou a Umbriou pravdepodobne už v 6. storočí pred Kr. (Berichillo 2004, 179–84; Nati 2008; Stoddart et al. 2012, 263).

V Etrúrii sa na hornom toku rieky Tiber nachádzal systém archaických osídlení, ktoré boli zakladané na prirodzene opevnených miestach (obr. 1). Tie predstavovali kľúčové body, z ktorých mohli Etruskovia pozorovať údolia a mali vizuálny dosah na umbrijské územie. Medzi dôležité etruské mestá v tejto oblasti patrili napríklad Perugia, Cortona alebo Orvieto (Volsinie).<sup>1</sup> Na severovýchodnej hranici územia Etrúrie, v regióne Perugia, etruská moc a vplyv prekonávali aj rieku Tiber vo forme malých centier, akými boli Civitella d'Arna a Civitella di Benazzone, či malé rurálne sídlo Col di Marzo (Stoddart 2017, 314).

Umbrijské sídla boli na počiatku 8. storočia pred Kr. budované na úpätiach hôr, aby sa tak využila v čo najväčšej miere úrodnosť údolí a pastierske predispozície výšinných polôh. Dôležitý prvok predstavovali taktiež opevnené výšinné lokality, ktoré boli strategicky umiestňované pozdĺž komunikačných ciest, a pravdepodobne vyznačovali hranice umbrijského územia (obr. 2). Medzi hlavné mestá v tejto oblasti patrili Gubbio, Todi, Città di Castello (Tifernum Tiberinum), alebo Assisi (Bruschetti 2004, 195).

V prvej polovici prvého tisícročia pred Kr. sa obyvateľstvo oboch kultúr sústreďovalo na tomto území primárne okolo dvoch centier – Gubbio (Umbria) a Perugia (Etrúria). Nové nálezy z Gubbio potvrdzujú, že centrum mesta o veľkosti 34 ha sa formovalo v priebehu 8.–5. storočia pred Kr. na pravom brehu rieky Camignano s pohrebiskami v oblasti San Bigio. V Perugii akumulácia materiálu ukazuje rozšírenie Villanovskej kultúry,<sup>2</sup> pričom sa okolo

1 V texte bude okrem názvu Volsinie (lat. Volsinii) používaný aj termín Orvieto ako moderný ekvivalent názvu tohto pôvodne etruského mesta.

2 Kultúra sa vyvíjala v ranej dobe železnej (9.–8. storočie pred Kr.) v okolí Bologne a na území dnešného Toskánska či v Latii. Medzi charakteristické znaky patrí výzdoba nádob v geometrickom štýle (meandre,

centra sústreďovali pohrebiská (do 1 km) a menšie mestá rurálneho charakteru (Stoddart et al. 2012, 257).

## Hranice územia

Politická geografia Perugia a okolia bola veľmi odlišná od miest v južnej Etrúrii, aj od etruských miest na pobreží. Navyše politické hranice územia boli na niektorých miestach ťažko určiteľné. Hoci hranica medzi etruskou Perugiou a umbrijským Gubbium bola silne rozpoznateľná, predovšetkým topograficky, tak napríklad hranica etruskej Perugia a umbrijského Assisi<sup>3</sup> nebola celkom jednoznačná (obr. 3). Dokonca je možné tvrdiť, že tu existovalo akési mŕtve územie (*dead ground*), ktoré sa vyhýbalo politickým a konceptuálnym limitom jednotlivých komunít etruskej Perugia a umbrijského Gubbium (Stoddart – Redhouse 2014, 13). Skutočne je možné pozorovať, že na okraji etruskej politickej kontroly sa otázky identity stávajú oveľa viac neurčité, možno z dôvodu absencie rozptýlených sídel v tomto menej sebavedomom politickom prostredí (Stoddart 2017, 315).

K utvoreniu jednoznačnejšej hranice viedla zrejme aktívna snaha Etruskov, ktorí v tejto oblasti zakladali nové osídlenia pozdĺž rieky Tiber. Samotná rieka Tiber predstavovala viac ako len hraničnú líniu územia, tvorila taktiež jednu z významných komunikačných a obchodných ciest medzi kultúrami v regióne (obr. 4). Kontinuálne a recipročné vzťahy sa vyvinuli medzi obyvateľstvom na oboch stranách rieky.

Výhody týchto relácií sa premietli okrem kultúrnej a umeleckej sféry aj do ekonomických, politických a administratívnych vzťahov. V oblastiach s jednoduchým prechodom cez Tiber a v oblastiach pri hraniciach dochádzalo primárne ku kultúrnej a obchodnej reciprocite (Bruschetti 2004, 195).

## Umbro-etruské vzťahy

Písomné pramene sa o udržiavaní etruských vzťahov s okolím zmieňujú iba sporadicky, pričom najviac zmienok sa okrem Ríma, Galov a Kartágincov, spája práve s Umbrami. Napríklad Strabón (63 pred Kr. – 23 po Kr.) na prelome letopočtov píše o rozbrojoch Etruskov s Umbriou už pred podmanením Rómom (Str. V, 1, 10). Keďže tieto dve kultúry navzájom delila iba rieka Tiber, predmetom spoločného záujmu sa stávali rovnaké územia. Strety nastávali predovšetkým kvôli pôde, vzhľadom k tomu, že si obe kultúry nárokovali oblasti, kde mohli zakladať svoje sídla. Plinius Starší (23–79 po Kr.) uvádza, že Etruskovia obsadili dokonca 300 umbrijských miest (Plin. *NHI*, 19,1). Dionýsios z Halikarnássu (asi 54 pred Kr. – 8 po Kr.) napokon hovorí aj o spojení Etrúrie a Umbrie s Daunami<sup>4</sup> pri obsadzovaní Kymé (D. H. VII, 3, 1).<sup>5</sup> Livius (59 pred Kr. – 17 po Kr.) spomína vytvorenie koalície Etruskov s Umbrami, Galmi (Senoni) a Samnitmi proti rozpínajúcej sa moci Ríma (Liv. X, 16).

čiar, klikatky), či pohrebný rítus formou kremácie – popol zosnulého sa ukladal do bikonických urien prekrytých helmou či miskou, typické sú taktiež „domkové“/chyžové urny (Hladíková 2011, 281).

3 Na hornom toku rieky Tiber bolo spojené s etruskou Perugiou Assisi, jedno z najvýznamnejších umbrijských miest. Ich vzťahy boli však zaznamenané iba latinským básnikom Sextom Propertiom. Vo svojom diele často zmieňuje trvalé vzťahy medzi jeho domovinou (Assisi) a Etrúriou (Bruschetti 2004, 205).

4 Severná Apúlia – južné Taliansko.

5 Na konci 6. storočia pred Kr. kulminovali expanzívne snahy Etruskov v Kampánii, pričom boli zakončené v rokoch 525–524 pred Kr. obliehaním Kymé (*Κύμη*, Cumae). Podľa Dionýsia z Halikarnássu sa pokúšalo o obsadenie Kymé spojenectvo Etruskov, Umbrov, Daunov a „iných barbarských kmeňov“. Vedúcu úlohu zohrávali Etruskovia z Etrúrie Padany a Interior. Aliancia bola nakoniec porazená a Etruskovia už nikdy Kymé z pevniny nenapadli (Deligiannis 2006, 7).

Archeologický materiál taktiež dokladá, že Etruskovia udržiavali intenzívne kontakty so svojimi susedmi predovšetkým ako obchodníci. Tieto vzťahy sa počas jednotlivých období menili, avšak je jednoznačné, že boli iniciované na oboch stranách (Naso 2017, 1533).

### Obchodné vzťahy

Obchodné vzťahy Etruskov a Umbrov intenzívnili na konci 7. storočia pred Kr., kedy sa umbrijské záujmy začali orientovať predovšetkým smerom do Etrúrie – Volsinie (Eles 2017, 1472). Na základe nálezov možno identifikovať hierarchizáciu umbrijskej spoločnosti, ktorej počiatky siahajú práve do 7. storočia pred Kr. Táto sociálna transformácia predstavovala dôsledok narastajúcich kontaktov s inými kultúrami predovšetkým s Etruskami, Sabinmi a Picenami. V tomto období aspoň časť Umbrie začala hrať úlohu v širšej stredo-talianskej obchodnej sieti (Izzet 2007, 225).

Obchodné vzťahy Etruskov s Umbrami kulminujú v 6. storočí pred Kr., kedy si umbrijská elita začala obľubovať etruské bronzy, predovšetkým z Volsinii. Niektoré nálezy pochádzajú napríklad z lokality Colfiorito di Foligno, ktorá v minulosti predstavovala významnú strategickú a obchodnú križovatku.

Iný tovar sa sem dostával cez ďalšie významné obchodné cesty pretínajúce región, napríklad z Etrúrie k Picenom, avšak kardinálnu úlohu zohrávala cesta tiahnuca sa pozdĺž údolia rieky Tiber z Volsinii a južnej Etrúrie do Perugia a centrálnej Umbrie (Zapelloni Pavia 2020, 96).

Vzťahy medzi Etrúriou a Umbriou niesli so sebou aj neustálu integráciu mnohých etruských prvkov do umbrijskej spoločnosti (Theopomp. *Hist. fr.* 142; Pseudo-Scymnus, 366–368), zahrňujúc okrem iného politickú štruktúru. Umbrijské mestá podliehali vláde dvoch úradníkov nazývaných *uhtur*.<sup>6</sup> V Etrúrii vládli taktiež dvaja úradníci nazývaní *lauchme* (lat. *lucumones*).<sup>7</sup> Ďalší zo spoločných prvkov predstavuje autonómny charakter umbrijských a etruských sídel, ktoré sa zjednocovali jedine v rámci posvätných slávností alebo hier. Ekonomika v oboch prípadoch bola založená na agrikultúre a pastierstve, doplnená kontrolou obchodných uzlov (Bruschetti 2004, 197). Peňažný systém sa v Umbrii objavuje napríklad iba v mestách hraničiacich s Etrúriou ako Gubbio alebo Todi.

### Nekropole

Umbrijské sídla boli obklopené nekropolami s bohatými hrobkami, ktoré obsahovali pomézne dary podtrhujúce postavenie jednotlivca a jeho spoločenský status. To sa premietlo aj do sociálnej diferenciacie lokálneho umbrijského obyvateľstva (Izzet 2007, 224). Materiál bol importovaný primárne z Etrúrie a od Picenov – napríklad množstvo juho-etruského *bucchera* či bronzy z Volsinii,<sup>8</sup> ktoré sa zdajú byť intenzívnym obchodným partnerom pre umbrijské mestá v tejto oblasti (Bruschetti 2004, 197).

V archaickom období je možné pozorovať mobilitu umbrijskej aristokracie, čo naznačuje prítomnosť umbrijských skupín v etruských mestách ako Perugia či Orvieto (Volsinie). Hrobky 6. storočia pred Kr. obsahovali mená umbrijskej aristokracie a naznačujú tak mierové spolužitie medzi týmito dvomi skupinami, predovšetkým prostredníctvom uzatvárania

6 Nižších úradníkov predstavovali *marone a kvestur*. Pre viac informácií viď Bradley (2000).

7 Termín *lauchme* alebo *lauchume* sa pravdepodobne pôvodne používal ako osobné meno (predovšetkým *praenomen*, ale taktiež *nomen* či *cognomen*). Bádajúci predpokladajú, že sa jedná o príklad neskoršej tradície, kedy sa osobné meno transformuje do inštitucionálneho termínu (Tagliamonte 2017, 125).

8 Rieka Tiber zabezpečovala kontinuálne vzťahy medzi lokálnou populáciou. V strednom regióne rieky, na hraniciach s Umbriou, sa nachádzali Volsinie (Orvieto). Tie s Umbrami udržiavali pevné vzťahy, a ich vplyv je dokázateľný aj za hranicami Etrúrie (hrobky, milodary etc.).

manželstiev (Zapelloni Pavia 2020, 69).<sup>9</sup> Práve vo Volsiniach, nápisy z nekropol poskytujú informácie o rôznom pôvode majiteľov hrobiek – od Umbrie až po keltskú oblasť (Steinräber 2013, 666).

Reciprocitu týchto vzťahov dokazujú aj nálezy z Umbrie. Ako príklad možno uviesť nekropolu pri Civitella d’Arna – pôvodne umbrijské mesto pod silným etruským vplyvom. Nekropola bola vybudovaná z hrobiek datovaných do 5.–2. storočia pred Kr. Podstatné sú však etruské epigrafické nálezy na bronzových milodaroch, ktoré dokumentujú formu osobných mien z Perugia (Bruschetti 2004, 206). Distribúcia etruských a umbrijských nápisov ukazuje permeabilitu umbro-etruskkej hranice, predovšetkým v prípade penetrácie etruských nápisov do oblastí, ktoré neboli etruské (Stoddart – Redhouse 2014, 117).

### Náboženské predstavy a svätyne

Náboženské predstavy oboch kultúr boli veľmi blízke a hlboko spojené s prírodou a každodenným životom. Chrámy budované v Umbrii nereflektovali výhradne lokálnu tradíciu, ale mohli byť inšpirované kontaktmi s Etrúriou (Edlund-Berry 2013, 701). Podľa M. Torelliho (2010) spoločné prvky náboženských presvedčení predstavovali ďalší dôvod neurčitosti umbro-etruských hraníc. Práve etruská expanzia do umbrijských oblastí za riekou Tiber a do údolia rieky Pád spôsobila neurčitosť a ohybnosť regionálnych hraníc.

Dôležitú úlohu pri skúmaní vzájomných vzťahov oboch kultúr zohrali svätyne.<sup>10</sup> Všeobecne boli budované na vyvýšených miestach pozdĺž hlavných ciest. Vďaka nim možno rozpoznať špecifické votívne dary osobitných spoločenstiev. Jednotlivé komunity všeobecne ponúkali božstvám charakteristické votívne dary typické pre svoje územie. Takto možno pozorovať dedikácie juho-umbrijských bronzových sošiek v etruských svätyniach, ktoré reflektovali prítomnosť umbrijských veriacich v Etrúrii (Naso 2017, 1545).

Ako príklad možno uviesť nálezy umbrijských bronzov na lokalite Campo della Fiera pri dnešnom Orviete (Volsinie), ktorá je stotožňovaná s Fanum Voltumnae,<sup>11</sup> indikujúce prítomnosť votívnych darov, ktoré neboli výhradne etruské (Stopponi 2013, 653). Taktiež možno sledovať využívanie votívnych predmetov z Etrúrie – napríklad v prípade Marta z Todí, teda bronzovej sochy etruskej výroby s umbrijským dedikačným nápisom v juho-etruskom písme (5./4. storočie pred Kr.).

Rovnako prítomnosť pred-rímskych anatomických votívnych sošiek z umbrijských svätýň ukazuje rozšírenosť rituálnych praktík počas 6.–4. storočia pred Kr. To indikuje, že tieto rituály nepredstavovali izolovaný fenomén vzťahujúci sa výhradne na pár severo-etruských miest (Zapelloni Pavia 2020, 195).

Všeobecne môže distribúcia votívnych sošiek ukazovať permeabilitu rituálnej materiálnej kultúry prechádzajúcou územím, ktoré sa neskôr stalo etruským a umbrijským. Nálezy podobných sošiek napríklad na lokalite Col di Marzo môže podľa S. Stoddarta ukazovať priechodnosť územia bez jasne vyznačených hraníc (Stoddart et al. 2012, 263).

### Jazyk a písmo

Hoci je náročné jednoznačne určiť dosah etruských vplyvov, jedným z indikátorov rozpoznania hraníc je používanie jazyka a písma. Dôležitým príkladom vzťahov medzi regiónmi

9 Pre bližšiu diskusiu o archeologických nálezoch v centrálnom Taliansku viď Benelli (2017).

10 Svätyne v Umbrii tvorili akúsi pomyslenú sieť medzi jednotlivými sídlami.

11 Svätyňa (*fanum*) bohyně *Voltumny* predstavovala najvýznamnejšie miesto stretávania etruských kmeňov. Najčastejšie sa svätyňa zvykne lokalizovať do oblastí Volsinii (Orvieto) či Campo della Fiera. Viď napríklad Van der Meer (2013); Stopponi (2013).

je integrácia etruských a umbrijských grafických výrazov, ktoré dnes možno sledovať iba na nápisoach verejného alebo náboženského charakteru. Práve písmo môže byť považované ako jeden zo zdrojov informácií týkajúci sa cudzích vplyvov, ktoré Umbrovia prevzali od Etruskov. V raných umbrijských nápisoach zo 4. a 3. storočia pred Kr. je využívaná abeceda inšpirovaná Volsiniami a Perugiou (Marcone 2017, 677).

Ako príklad možno uviesť významné hraničné mesto Todi (Tular – hranica), situované na ľavom brehu rieky Tiber, pričom v antických zdrojoch bolo vnímané ako umbro-etruské mesto (Např. Plin. *NHI*, 19,1). Todi sa postupným poetrúštením a urbanizáciou, výhodnou polohou blízko Volsinii a strategickým spojením s okolím riekou a neskoršou cestou *Via Amerina* stalo spojnicou medzi Etrúriou a apeninským vnútrozemím (Bruschetti 2004, 200). V Todi sa okrem iného objavujú 3 alfabetické systémy ovplyvnené južnou Etrúriou.

### *Tabulae Iguvinae*

Umbrijský jazyk, podskupina osko-umberských jazykov, je známy predovšetkým zásluhou posvätného textu tabuliek z Iguvia (dnešné Gubbio).<sup>12</sup> Tabuľky predstavujú najznámejší epigrafický zdroj umbro-etruských vzťahov. Jedná sa o 7 bronzových tabuliek známych ako *Tabulae Iguvinae*, spísane v umbrijskom jazyku. Objavené boli v Gubbii v roku 1444.<sup>13</sup> Prvé 4 tabuľky a polovica piatej sa datujú do roku 200–120 pred Kr. a boli spísané v abecede vychádzajúcej z etruskej. Ostatné sa datujú do roku 150–70 pred Kr. a boli spísané v latinskej abecede. Prvá tabuľka obsahuje regulácie pre očistenie posvätného pahorku mesta Iguvium (dnešné Gubbio) a pre lustráciu (očistu) obyvateľov. Tabuľky 6 a 7 majú podobný obsah, avšak v neskoršom jazyku. Tabuľky 2, 3 a 4 opisujú rôzne obety božstvám. Piata tabuľka sa venuje administratívnym detailom kňazského bratstva *Frates Atiedii*.

Okrem toho, že tento nález predstavuje neoceniteľný zdroj štúdia italických jazykov a náboženstva, dôležitý detail na tabuľkách predstavuje používanie znaku „^“ ako písmena M (obr. 5). Jedná sa o typické používanie tohto znaku pre oblasť Cortony. Podľa P. Bruschettiho prítomnosť použitia znaku „^“ v Gubbii indikuje silné vzťahy s Cortonou z ekonomického, politického a kultúrneho hľadiska (Bruschetti 2004, 207).

## Rímska expanzia

Smer formovania hraničnej oblasti na konci 4. storočia pred Kr. poznačili politické záujmy Ríma. V roku 311 pred Kr. etruská armáda okupovala Sutrium,<sup>14</sup> avšak Rím znovu nastolil svoju moc o rok neskôr. Tento akt viedol k rímskej expanzii do oblasti horného toku rieky Tiber a Umbrie (Ceccarelli 2016, 29). Podmanenie etruských miest Perugia, Cortony a Arezza bolo nasledované podrobením si umbrijského územia.

Pred rímskym obsadením mala Etrúria všeobecne významný vplyv na umbrijské obyvateľstvo. Tento vplyv vychádzal predovšetkým z Volsinii. Relatívna kultúrna slabosť Umbrie potvrdila predpoklad, že v oblasti prebiehal proces romanizácie rýchlejšie ako v Etrúrii (Marcone 2017, 677). Na konci 4. storočia pred Kr. Rimania podnikli vojenské ťaženie do oblasti, ktoré skončilo založením kolónie Narnia (dnešné Narni) v južnej Umbrii (Allegrucci et al. 1994, 176). Až v ranom 3. storočí pred Kr. sa sformovala koalícia Galov, Samnitov, Etruskov a Umbrov,

12 Umbrijský jazyk je inak známy iba z 32 krátkych nápisoov (verejné nápisy, dedikácie, hraničné nápisy, pohrebné nápisy, umelecké podpisy a mince). Väčšina je datovaná do 3.–1. storočia pred Kr. Nápisy sa zachovali v umbrijskej a latinskej abecede.

13 Pre podrobnejšie informácie viď Weiss (2010).

14 Sutri – dnešná provincia Viterbo.

aby čelila rímskej moci. Koalícia bola porazená v roku 295 pred Kr. v bitke pri Sentine. Táto udalosť potvrdila koniec etruskej a umbrijskej politickej moci (Ceccarelli 2016, 29).

## Záver

Etrúria a Umbria zdieľali podobné kultúrne základy. A to predovšetkým vďaka vplyvom, ktoré prechádzali cez čiastočne priepustné hranice v severovýchodnej oblasti umbro-etruského administratívneho rozmedzia. Horný tok rieky Tiber predstavoval významné územie pri formovaní umbro-etruských vzťahov, pričom sa jednalo o recipročnú výmenu, ktorá bola založená na obchodných kontaktoch. Akcelerácia sociálnej a kultúrnej dynamiky daná do pohybu týmito vzťahmi bola, podľa M. Torelliho či M. Micozzi, fundamentálnym prvkom pri etnogenéze umbrijskej kultúry (Torelli 2010; Micozzi 2017, 925). Hoci pohltenie hranice v rámci rímskeho administratívneho aparátu anulovalo jej jednotlivé formálne aspekty, neodstránilo ju úplne, pretože bola obnovená v ranom stredoveku a v určitých formách a miestach pretrváva dodnes.

## Literatúra

- Allegrucci, F. – Malone, C. – Stoddart, S. 1994: *Territory, time and state: the archaeological development of the Gubbio basin*. Cambridge.
- Backe-Forsberg, Y. 2005: *Crossing the Bridge. An Interpretation of the Archaeological Remains in the Etruscan Bridge Complex at San Giovenale, Etruria*. Uppsala.
- Benelli, E. 2017. *Problems in Identifying Central Italic Ethnic Groups*. In: G. D. Farney – G. Bradley G. (eds.): *The Peoples of Ancient Italy*. Boston, 89–104.
- Berichillo, Ch. 2004: *Studi sul territorio perugino nell'antichità*. *Ostraka* 73. Napoli, 177–216.
- Bradley, G. 2000: *Ancient Umbria. State, culture, and identity in central Italy from the Iron Age to the Augustan era*. Oxford.
- Bruschetti, P. 2004: *The Etruscans in Umbria*. In: G. Camporeale (ed.): *The Etruscans Outside Etruria*. Los Angeles.
- Ceccarelli, L. 2016: *The Romanization of Etruria*. In: S. Bell – A. A. Carpino (eds.): *A Companion to the Etruscans*. Chichester, West Sussex, 28–40.
- Dittrich, H. Th. (ed.) 1846: *Scymni Chii Periegesis quae supersunt*. Leipzig.
- Eldund-Berry, I. 2013: *The architectural heritage of Etruria*. In: J. M. Turfa (ed.): *The Etruscan World*. London, 695–707.
- Eles, P. 2017: *Romagna and the Marches*. In: A. Naso (ed.): *Etruscology*. Boston/Berlin, 1453–1478.
- Farney, G. D. – Bradley, G. 2018: *The peoples of ancient Italy*. Boston/Berlin.
- Hladíková, K. 2011: *Príspevok k problematike pohrebného rítu detí villanovskej kultúry*. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Musaica*, XXVII, 277–295.
- Izzet, V. 2007: *The archaeology of Etruscan society*. Cambridge.
- Jacoby, K. 1885 (ed.): *Dionysius Halicarnanensis: Antiquitatum Romanarum quae supersunt*, Vol I–IV. Leipzig.
- Kucharský, P. (transl.) 1976: *Titus Livius: Dějiny*. V. Praha: Svoboda, Antická knihovna.
- Marcone, A. 2017: *Romanization*. In: A. Naso (ed.): *Etruscology*. Boston/Berlin, 665–683.
- Mayhoff, K. F. Th. (ed.) 1906: *C. Plinius Secundus: Naturalis Historia*. Leipzig.
- Meineke, A. (ed.) 1877: *Strabon: Geographica*. Leipzig.
- Micozzi, M. 2017: *External Relationships, 730–580 BCE*. In: A. Naso (ed.): *Etruscology*. Boston/Berlin, 921–939.

- Muller, C. – Muller, Th. 1841–1873 (eds.): *Fragmenta historicorum graecorum ... auxerunt, notis et prolegomenis illustrarunt, indici plenissimo instruxerunt Car. et Theod. MULLERI. Accedunt marmora parium et rosettanum, hoc cum Letronnii, illud cum C. MULLERI commentariis*. Parisiis: Editore Ambrosio Firmin Didot.
- Naso, A. 2017: Central Italy and Rome. In: A. Naso (ed.): *Etruscology*. Boston/Berlin, 1533–1549.
- Nati, D. 2008: Le necropoli di Perugia. Città di Castello.
- Steinegräber, S. 2013: Worshiping with the dead. In: J. M. Turfa (ed.): *The Etruscan World*. London, 655–671.
- Stoddart, S. 2017: Power and Place in Etruria. In: M. Fernández-Götz – D. Krausse (eds.): *Eurasia at the Dawn of History: Urbanization and Social Change*. Cambridge, 304–318.
- Stoddart, S. – Redhouse, D. 2014: The Umbrians: archaeological perspective. In: M. Aberson et al. (eds.): *Entre archéologie et histoire : dialogues sur divers peuples de l'Italie préromaine. E pluribus unum?*, Pieterlen, 107–124.
- Stoddart, S. et al. 2012: Opening the Frontier: The Gubbio-Perugia Frontier in the Course of History. *Papers of the British School at Rome*, 80, 257–294.
- Stopponi, S. 2013: Orvieto, Campo della Fiera – Fanum Voltumnae. In: J. M. Turfa (ed.): *The Etruscan World*. London, 632–654.
- Tagliamonte, G. 2017: Political organization and magistrate. In: A. Naso (ed.): *Etruscology*. Boston/Berlin, 121–241.
- Torelli, M. 2010: Etruschi e Umbri: Interferenze, conflitti e prestiti. In: P. Fontaine (ed.): *L'Etrurie et l'Ombrie avant Rome. Cité et territoire, Actes du colloque, Louvain-La-Neuve 13.14.2.2004*. Brussels, 219–230.
- Van Der Meer, B. 2013: Campo della Fiera at Orvieto and Fanum Voltumnae: identical places? In: *BABESCH* 88 (2013), 99–108.
- Weiss, M. L. 2010: *Language and ritual in Sabellic Italy: The ritual complex of the third and fourth tabulae Iguvinae*. Leiden.
- Zapelloni Pavia, A. 2020: *Cultural Change in the Religious Sphere of Ancient Umbria between the Sixth and the First century BCE (diss.)*. University of Michigan.

## Internetové zdroje

- Ahlfeldt, Johan. Digital Atlas of the Roman Empire. University of Gothenburg, Sweden [online]. 2020 [cit. 15.9.2020]. Dostupné z: <https://imperium.ahlfeldt.se/>
- Deligiannis, Periklis. An overview of the Greco-Etruscan wars with a focus on the citystate of Cumae [online]. 2006 [cit. 12.9.2020]. Dostupné z: [https://www.academia.edu/20274670/An\\_overview\\_of\\_the\\_GrecoEtruscan\\_wars\\_with\\_a\\_focus\\_on\\_the\\_city-state\\_of\\_Cumae](https://www.academia.edu/20274670/An_overview_of_the_GrecoEtruscan_wars_with_a_focus_on_the_city-state_of_Cumae)
- Irdau. Comune di Gubbio. Istituto di Ricerche e Documentazione sugli Antichi Umbri [online]. 2015 [cit. 15.9.2020]. Dostupné z: [http://www.tavoleugubine.it/LE\\_TAVOLE\\_DI\\_GUBBIO/Il\\_mondo\\_delle\\_Tavole/Generalita/Gli\\_alfabeti\\_usati\\_per\\_le\\_Tavole.aspx](http://www.tavoleugubine.it/LE_TAVOLE_DI_GUBBIO/Il_mondo_delle_Tavole/Generalita/Gli_alfabeti_usati_per_le_Tavole.aspx)
- Mnamon. Antiche scritture del Mediterraneo. Scuola Normale Superiore Laboratorio di Storia, Archeologia, Epigrafia, Tradizione dell'antico [online]. 2017 [cit. 15.9.2020]. Dostupné z: <http://mnamon.sns.it/index.php?page=Esempi&id=36&lang=en>
- Stoddart, Simon. Romanisation of Umbria Project [Umbria, Italy]. Rust Family Foundation [online]. 2019 [cit. 6.9.2020]. Dostupné z: <https://www.rfamfound1.org/proj66find.html>

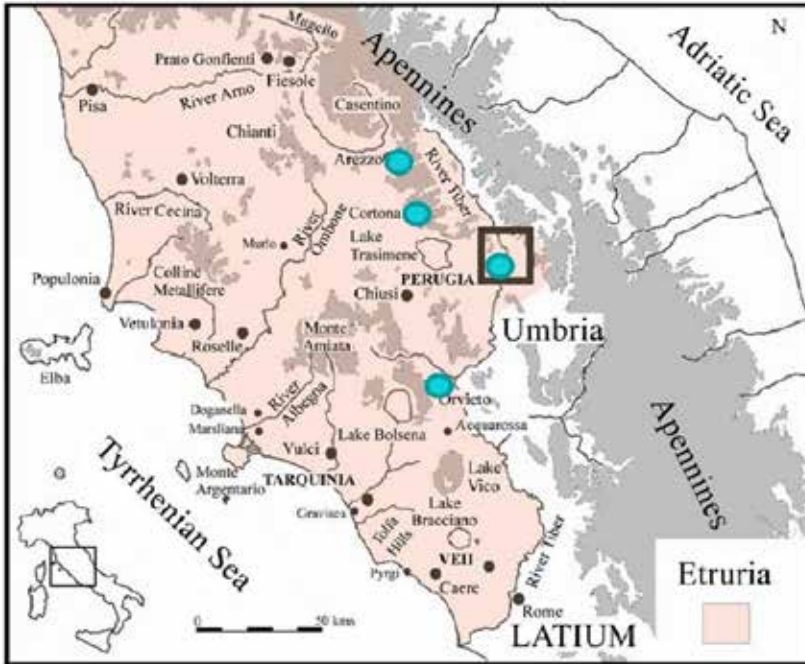
## Summary

*The presented paper deals with selected areas of relations (trade, necropolis, religion and sanctuaries, language) between Etruria and Umbria in the Upper Tiber Valley. Etruria and Umbria shared similar cultural foundations, thanks to the influences that crossed the partially permeable borders in the north-eastern Umbro-Etruscan administrative area. The Tiber river itself represented more than just the borderline of the territory. It also formed one of the crucial networks and trade routes between cultures in the region. The reciprocal exchange was primarily based on trade contacts. The social transformation of Umbrian society was a consequence of growing connections with other cultures, especially with the Etruscans, Sabines, and Picentes. According to M. Torelli and M. Micozzi, the acceleration of social and cultural dynamics set in motion by these relations was a fundamental element in the ethnogenesis of Umbrian culture (Torelli 2010; Micozzi 2017, 925). Although the absorption of the border within the Roman administrative apparatus annulled its formal aspects, it did not eliminate it. The borderline was restored in the early Middle Ages, and in certain forms and places, it persists to this day.*

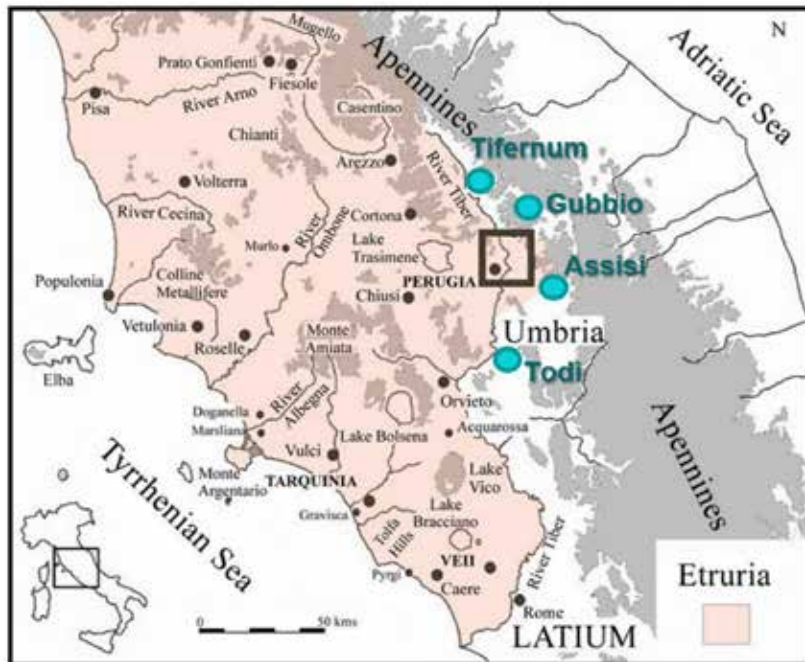
---

Kristína Rašlová,  
Ústav archeologie a muzeologie,  
Filozofická fakulta, Masarykova Univerzita,  
Arna Nováka 1,  
602 00 Brno,  
e-mail: kristinaraslova@mail.muni.cz

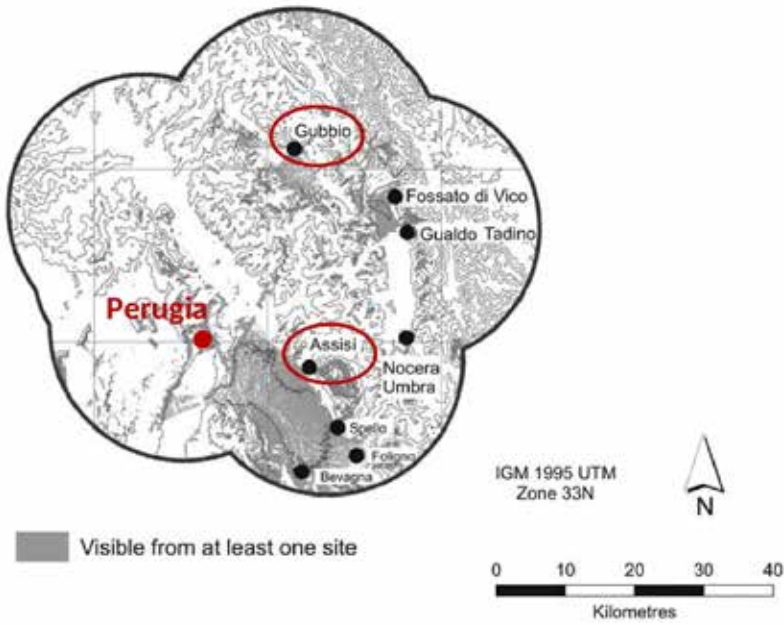




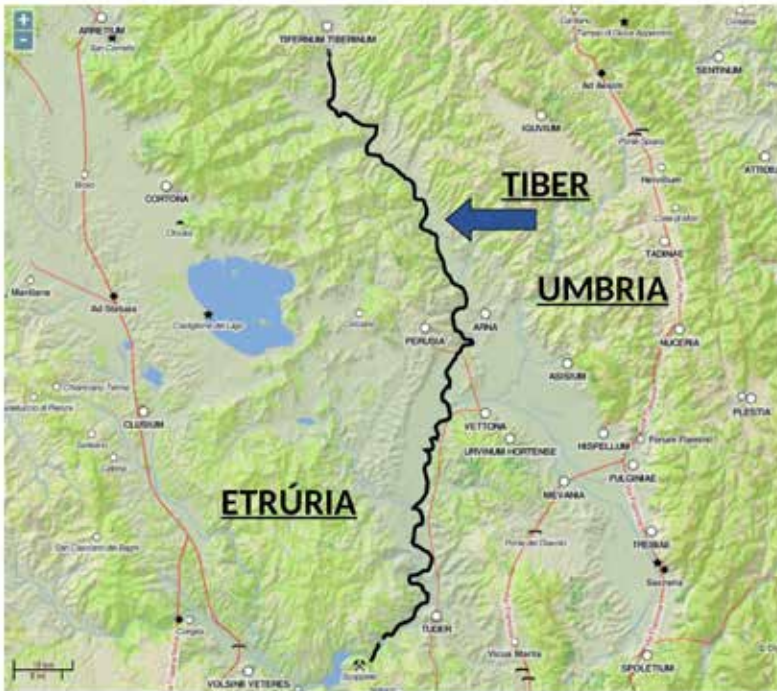
Obr. 1. Hranica Etrúrie a Umbrie s vyznačením hlavných lokalít oblasti (Etrúria) – Orvieto, Perugia, Cortona, Arezzo. Umbro-Etruscan border with the strategic locations (Stoddart 2019).



Obr. 2. Hranica Etrúrie a Umbrie s vyznačením hlavných lokalít oblasti (Umbria) – Todi, Assisi, Gubbio, Tifernum. Umbro-Etruscan border with the strategic locations (Stoddart 2019).



Obr. 3. Porovnanie hranice Perugia – Gubbio a Perugia – Assisi. The comparison of borderline (Stoddart et al. 2012, 265).



Obr. 4. Mapa oblasti s vyznačením rieky Tiber a dôležitými mestami (pozn. červenou vyznačené neskoršie cesty rímskej ríše). The map of the area with the Tiber river and strategic locations; note – red marked later roads of the Roman Empire (Ahlfeldt 2020).

|    |       |                      |       |    |       |
|----|-------|----------------------|-------|----|-------|
| A  | A = a | l                    | l = i | z3 | z = s |
|    | B = b | x                    | x = k | m  | M = s |
| o  | —     | j                    | j = l | tr | t = t |
|    |       | <b>m ^ H (^) = m</b> |       | v  | V = u |
| 3  | 3 = e | n                    | H = n | 88 | 8 = f |
| 1  | 1 = v | r                    | 1 = p | —  | q = ř |
| tr | z = z | d                    | D = r | —  | d = c |
| 88 | 8 = h | 9                    | —     | x  | —     |
| oo | o = θ |                      |       | φ  | —     |



Obr. 5. Ukážka a prepis tabuľky 5 z Gubbia (Tabulae Iguvinae); porovnanie etruskej abecedy a slova „MUTA“ (prekl. mnoho) na tabuľke. Example and transcript of Table 5 from Gubbio; comparison of the Etruscan alphabet and the word “MUTA” – trans. “a lot” (Mnamon 2017; Irdau 2015).

